

34. Там же.- С. 167.
 35. Там же.
 36. Гімбельрайх Кость. («Шелест», «Кий»). Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»/ Редакція Євгена Штендера// Літопис УПА. Т. 15.- Торонто: Вид-во Літопис УПА, 1987.- С. 240-241.
 37. Гімбельрайх Кост ь. Назв. праця..
 38. Небола Михайло. Назв. праця.- С. 168.
 39. Там же.- С. 171.
 40. Там же.- С. 179-180.
 41. Там же.
 42. Книга пам'яті України. Закарпатська область. У 2-х т. Т. 1.- С. 543-545.

SUMMARY

Participation of the inhabitants of Teresva village in the national-liberation movement in the end of 30s and during the Second World War (1939-1945).

V. I. Ilko, I. V. Ilko, M. V. Daniljuk

An article describes the participation of Teresva village in the Ukrainian national movement, in events related to establishment of the Carpathian Ukraine in 1938-39. The names of teachers and scouts who took part in the educational work in the village are mentioned there. An article contains the review of activities of the young patriots-sichovyky fighting for the Ukrainian idea, for establishment of an independent state. There are also many names in the article of Teresva natives, who participated at the First Voluntary Czechoslovak brigade under leadership of Ludvig Svoboda, and showed their heroism during the liberation of Ukraine from German troops. An article also contains material about surgeant-major Mykhailo Nebola, («Holka») who was Deputy Chief of the Sotnya «Burlaky» and who published the memories book «Along the Forests and Ravines of Western Podillia».

АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ В 1944-1950 рр. В ОЦІНЦІ ІСТОРИКІВ

МІЩАНИН В.В.

Події досліджуваного періоду викликають неоднозначні оцінки та судження. Виходячи з цього, праці й дослідження по даній темі можна умовно поділити на 2 періоди:

- 1) дослідження радянських істориків;
- 2) дослідження українських істориків після здобуття незалежності України.

У свою чергу перший період радянські історіографи розділяють на три етапи:

- з 1946 року до середини 50-х рр.,
- з середини 50-х до середини 60-х рр.,
- з середини 60-х і далі [1].

До першого етапу досліджень відноситься література, яка виходила майже синхронно до подій, що описуються. Проходив процес накопичення матеріалів, а тому розраховувати на велику джерельну базу

досліджень не приходилось. Виходили, в основному, статті і брошури про становище у сільському господарстві, перспективах його розвитку, відмічався трудовий подвиг селянства у справі колгоспного будівництва, переведення закарпатського села на соціалістичні рейки і т. д. [2].

Як і в усьому Радянському Союзі, передовики сільськогосподарського виробництва Закарпаття змушені були ділитись досвідом колективного господарювання. Виходять друком спомини Героїв Соціалістичної Праці П. Пенчева, Г. Ладані. М. Алечко [3]. До речі, окремою збіркою було видано і матеріали про 19 передовиків сільського господарства Закарпатської об-

ласті, яким було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці в 1948-1949 рр. [4].

Практикувалось також і видання робіт щось на зразок історії колгоспу [5]. У них описувались труднощі, з якими зустрічались ініціативні групи при організації колгоспів: малоземелля, опір куркулів, вказувалось на допомогу держави при організації сільськогосподарської артілі. Так, Герой Соціалістичної Праці, голова колгоспу ім. Леніна Мукачівського району Ю.Рубіш писав: "... в первые же дни пришлось столкнуться с враждебными действиями сельских кулаков. Они пытались помешать выделению земельного массива, подбивая на это других крестьян. Да провокация не удалась..." [6]. Голова правління артілі "За нове життя" Іршавського району В.Коровський також писав про труднощі перших років господарювання, а саме про дві протилежні сили, одна з яких рухала артіль вперед, а інша гальмувала процес розвитку. "На жаль, байдужі до колгоспу люди, а то й явно ворожі елементи, зуміли проникнути і до правління, що в значній мірі знижувало рівень керівництва господарством... Вони будували собі будинки з колгоспних матеріалів, прирізували до присадибних ділянок колгоспну землю. Дехто з них одержував великі аванси на невироблені трудовні" [7].

Історії колгоспів видавались і в наступні роки [8]. Причому, писались вони в порівняльному плані: які труднощі були в перші роки існування колгоспу і які успіхи здобув колгосп на даний момент. З пропагандистською метою був виданий і збірник статей і нарисів "Колгоспне Закарпаття». У ньому, зокрема, йшлося: "У надзвичайно короткі строки закарпатське село піднялось на нечувану височінь. Соціалістичні перетворення, що відбулися у сільському господарстві області, докорінно змінили обличчя села» [10]. І дійсно, змінили, навіть архітектуру. Як відзначають дослідники Р. Гошко, Б. Урбанович, В. Сивак: "Недостатня кількість кваліфікованих кадрів, спроможних займатися впорядкуванням забудови сіл, відсутність необхідних вимірних матеріалів призвели до того, що місцеві Ради самодіяльне керували забудовою сіл без належних перспективних планів чи схем забудови» [11].

Що стосується збірника "Колгоспне Закарпаття", то в ньому кілька статей було присвячено "Організаційно-господарському зміцненню колгоспів", показувалась "сила

соціалістичного змагання", роль колгоспу "в боротьбі за високий урожай». В інших статтях давались рекомендації по вирощуванню насінних трав, озимих – пшениці та ячменю, кукурудзи, винограду, тютюну, навіть чаю. "Приділялась увага" і розвитку тваринництва, зокрема вівчарства. "Колгоспники-верховинці вже не ждуть милостей від природи, а сміливо беруть їх у неї" [12], – писали тогочасні науковці.

З початком 50-х років з'являються роботи, які мають певну наукову новизну. Слід виділити дослідження П. Костриби [13]. Це було одним з перших комплексних досліджень перетворень у закарпатському селі в післявоєнний період, хоча й написано воно було відповідно до вимог часу. Земельну реформу, проведену в краї, автор розглядав як необхідну передумову для "переводу сільського господарства на соціалістичний шлях розвитку" [14]. А вступ до колгоспів "великими групами, цілими селами і навіть округами" П. Костриба бачить результатом "посилення організаційно-масової і політико-виховної роботи на селі ... впливом перших господарських успіхів молодих закарпатських колгоспів і спільних успіхів соціалістичного будівництва в області" [15]. Але не податковим тиском на заможного селянина та й середняка. Хоча відмічається, що "в результаті прийняття ряду мір вплив куркульства та їх спільників на трудове селянство в корні був підірваний" [16].

У цей же період були захищені і кандидатські дисертації по колективізації сільськогосподарства у всьому західноукраїнському регіоні. Вони в деякій мірі торкалися і Закарпаття. Серед них слід відмітити роботи Л.Корнейчука, І.Тетеріна, Г.Джімшавілі [17]. Останній робить поспішні висновки: "Дякуючи турботам партії і уряду в нашій країні створено найбільш крупне і механізоване сільське господарство в світі, яке показало рішучі переваги не лише перед дрібнотоварним селянським господарством, але й перед крупним капіталістичним сільськогосподарським виробництвом" [18]. Це твердження не відповідає дійсності. Хоча держава і виділила кошти на розвиток сільського господарства, але вони були явно недостатніми. "Сталін та його найближчі соратники здійснювали керівництво сільським господарством, розвиваючи ідеї "безтоварного" соціалізму, що обмежувало дії економічних законів, – відмічають сучасні

дослідники. – Сільське господарство згідно з цією лінією мало відігравати роль донора для інших галузей економіки, зокрема промисловості... Державні капітальні вкладення в сільське господарство були вкрай недостатніми. Разом з вкладеннями колгоспів вони становили лише 15% загальних” [19].

З середини 50-х років, особливо після ХХ з'їзду КПРС, збільшуються можливості для поглибленого дослідження складних процесів, що проходили у повоєнному селі. Цей етап характеризується розширенням джерелознавчої бази. Серед праць дослідницького характеру можна виділити роботу Ф. Дейнеко “Великі перетворення” [20]. У ній автор характеризує становище сільського господарства краю до возз'єднання з Україною, відмічаючи його відсталість. Далі йдеться про “величезні зрушення за роки Радянської влади” в сільському господарстві Закарпаття. Автор визнає позитивне значення земельної реформи, здійсненої урядом НРЗУ, коли конфісковані поміщицькі землі були передані безземельним і малоземельним селянам, вказує на роль МТС у справі інтенсифікації сільського господарства. Разом з тим він пише: “У вигідності колективних форм господарювання трудящі Закарпаття переконалися досить швидко”. Причини цього, на думку автора, полягали у “хорошому прикладі східних областей УРСР” [21], а також у допомозі селянам у створенні колгоспів обкомами і окружками партії” [22]. Більшу наукову цінність містить розділ “Основні галузі сільського господарства”, в якому автор описує розвиток рослинництва і тваринництва області за роки Радянської влади. Вбачаючи лише єдину форму господарювання - колективну, автор наголошує: “Закарпатська область має далеко не одноманітні, проте досить сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для розвитку різних галузей сільського господарства” [23]. Вплив природних умов на розвиток сільського господарства є безперечним, адже саме від клімату, рельєфу і залежить господарська спеціалізація. Серед дослідників, які займалися розробкою цієї проблеми, слід виділити В. Анучіна, О. Діброва, Л. Козловську, К. Примака [24] та ін. Майже в усіх названих роботах разом з описом фізико-географічних умов краю, умовним поділом його на окремі господарські райони робиться спроба дослідити становище сільського господарства. Так, В. Анучін на конкретних фактах

показує зміни, що відбулися у землекористуванні після визволення Закарпаття Червоною Армією. Зокрема, він відмічав, що “земельна реформа, почата в 1945 р., повністю завершилась лише в 1947 році” [25]. На той час, коли в області вже було створено 13 колгоспів. Причому перші колгоспи створювались у низинних районах і мали, в основному, зерновий напрямок. Що стосується гірських колгоспів, то тут автор бачив створення необхідної бази для розвитку гірсько-пасовищного тваринництва [26]. Подібну думку мали і В. Недава, А. Шестидесятий, Черкаська [27].

Питання соціалістичних перетворень на цьому етапі починають підніматись і на сторінках наукових збірників. Переважна більшість робіт стосується першого етапу аграрних перетворень на Закарпатті – проведення земельної реформи [28]. Крім кількісних даних по розподілу земель, автори робіт значну увагу приділяли таким питанням як: проведення весняної сівби 1945 р., переселення гірського населення краю в низинні округи, матеріальна допомога сільському населенню і т.д. Деякі дослідники займаються вивченням соціальних і культурних змін у закарпатському селі [29]. Дослідники О. Луценко та М. Арсент'єв. пишучи про зниження роздрібних цін на продовольчі і промислові товари, піднімають питання про оплату трудодня в колгоспах. Вони, зокрема, відмічають, що “не всім колгоспам з перших років після створення удавалося забезпечити високу оплату праці. Багато господарств не зразу економічно зміцніли і не могли робити великі відрахування в фонд оплати трудодня...” [30].

Про зміни в сільському господарстві краю писав і В. Варецький [31]. Він, як і деякі його попередники, розуміє позитивне значення земельної реформи. Яка, на думку автора, повинна була зменшити безробіття і еміграцію місцевого населення. Разом з тим пише: “Використовуючи великий досвід колгоспного будівництва в СРСР, селяни Закарпаття рішуче стали на шлях соціалістичної колективізації” [32]. Інші причини, і тим більше методи проведення колективізації, автор не вказує. Трохи більше уваги процесу колективізації приділяє С. Міщенко [33]. Хоча дослідження і доведено до 1960 р., воно дає нам певну інформацію про перші роки колгоспного будівництва. Одним з перших автор піднімає питання про забезпечення

“молодої області” сільськогосподарськими кадрами. Пишучи про “великий досвід колгоспного будівництва в Радянському Союзі”, автор вказує на “...широку пропаганду (партійними організаціями і місцевими органами Радянської влади – авт.) переваг колгоспного ладу над індивідуальним господарюванням” [34]. Однією з форм такої пропаганди і агітації автор називає екскурсії закарпатських селян у колгоспи східних областей України. Торкається автор і створення перших колгоспів в області – імені Хрущова в с. Яворово (тепер Есень – авт.) Ужгородського району та ім. Димитрова Мукачівського району. Не заглиблюючись у економічний аналіз діяльності колгоспів, дослідник пише про оплату трудодня в колгоспі ім. Хрущова за перший рік господарювання “до 4 кілограми зерна, багато овочів і фруктів і по 80 копійок грішми”. Трохи вище читаємо: “Радянський уряд надав цим колгоспам допомогу кредитами, сільськогосподарськими машинами, сортовим насінням” [35]. Можна допустити, що частина кредитів і пішла на виплату трудоднів.

Укрупнення колгоспів, яке завершилося в 1951 р., за підрахунками С. Міщенка, мало призвести до скорочення адміністративно-управлінського апарату на 1.145 одиниць, а це щомісячно в перерахунку на натуральну і грошову сплату – “1.512 центнерів зерна, 756 центнерів картоплі і овочів та понад 11.300 карбованців грошей” [36]. Хоча зауважимо, згодом управлінський апарат постійно збільшувався. На думку іншого дослідника, укрупнення колгоспів “дозволяє широко використовувати складну сільськогосподарську техніку, механізувати виробничі процеси, як у землеробстві, так і в тваринництві” [37].

Роботою, в якій найбільш повно зображуються процеси, що проходили в закарпатському селі в 1944-1950 рр., є безперечно дослідження К. Куценка [38]. Оpubліковане воно було у “Наукових записках” Ужгородського державного університету. Цінність його, безперечно, в тому, що воно базується на великій кількості архівних документів. Разом з використанням місцевих архівів – державного і партійного, автор використав документи архіву Міністерства сільського господарства, матеріали преси. На думку автора, “успішному здійсненню” на Закарпатті колективізації сільського господарства сприяло кілька обставин: “1) Створення Ра-

дянською державою машинно-тракторних станцій як матеріально-технічної бази колгоспного руху; 2) використання партійними і радянськими органами величезного досвіду колгоспного будівництва в СРСР; 3) організація Центральним Комітетом ЦК(б)У і Радою Міністрів УРСР екскурсій-поїздок селян-одноосібників у колгоспи східних областей України...; 4) наявності постійної братньої допомоги робітничого класу і колгоспного селянства Росії, України та інших радянських республік” [39]. Щодо першого з названих пунктів, то тут, безперечно, бачимо певні зрушення. Вони заключались у технічному оснащенні сільського господарства краю – ввезення в область сільськогосподарської техніки, інвентаря. Названий пункт можна було б об’єднати з пунктом четвертим. Адже саме з міст надходила сільськогосподарська техніка. У пункті другому йдеться про використання досвіду колгоспного будівництва в СРСР. Слід зазначити, що радянський режим використовував ті самі методи, що й в Україні на початку 30-х рр., лише більш досконало. Організація ж поїздки була лише засобом для здійснення названих причин. «... Опыт убедительно подтверждает ту истину, что изменение исторических условий не отменяет общих закономерностей строительства социализма, а только вносит коррективы в характер, методы и темпы осуществления социалистических преобразований» [40] – трохи пізніше писав радянський дослідник. За втіленням цього досвіду в життя партійними і радянськими органами суворо слідкував ЦК КП(б)У. Питання створення і організаційного зміцнення колгоспів західних областей піднімалося неодноразово. Мова про це йшла на XV Пленумі ЦК КП(б)У (1947 р.) [41] та на нараді партійно-масового активу західних областей республіки у Львові (1949 р.) [42].

З середини 60-х років починається новий етап в історіографії колективізації сільського господарства. Він характеризується залученням нових архівних матеріалів, що дає змогу дослідити проблеми загального і особливого в колективізації. Саме в цей період виходить переважна більшість загальних робіт історії України, народного господарства, в яких дослідники торкаються процесу колективізації сільського господарства Закарпаття [43]. У роботах вказувалося на позитивне значення земельної реформи, проведеної в краї (наводились дані по розподілу

землі серед безземельних і малоземельних селян) [44]. Деякі з них відмічають, що аграрна реформа на Закарпатті була проведена в два етапи:

1) ліквідація великого поміщицького землеволодіння і розподіл земель серед селянства;

2) націоналізація землі згідно декрету від 15 грудня 1945 р. Причому, перехід від першого до другого етапу «требувал поступенности и осторожности» [45]. Тогочасні автори дотримувались думки, що саме завдяки земельній реформі (обмеження землеволодіння) вдасться обмежити “куркульство як клас”. Коли це не зовсім вийшло, державні органи “на 50 % збільшили куркульським господарствам норми поставок сільськогосподарської продукції, на 1-3 місяці скоротили граничні строки здачі її...” [46]. Спочатку це стосувалося лише західних областей України. Згодом закон поширився і на Закарпатську область. Селянство змушене було ставати на шлях запланованої “суцільної колективізації”, яка мала вивести закарпатське село на якісно новий рівень. Хоча аж занадто вражаючих успіхів досягнуто не було. “Об’єктивно відставання певною мірою зумовлювалося тим, що приділяючи основну увагу всебічному розвитку важкої індустрії...” – писали деякі з авторів. - Країна не мала ще достатніх ресурсів для значного підвищення матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників...” [47]. Ці ж дослідники ратують і на надмірну централізовану систему планування, яка часто призводила до ігнорування ґрунтово-кліматичних умов і врахування економічних можливостей колгоспів. Про підсумки колективної діяльності перших років цікавою є думка укладачів “Історії міст і сіл”. У ній йдеться: “Незважаючи на певні успіхи в розвитку сільського господарства, на Закарпатті, особливо в гірських районах, ще були колгоспи економічно слабкі. Радянський уряд пішов їм назустріч. Гірські і передгірські колгоспи були звільнені на кілька років від поставок зерна і картоплі, знижено на 50 % норми поставок сіна, м’яса, молока та списано недоїмки минулих років і різні позики”. Тобто сільське господарство знаходилося на дотації держави.

Ще однією особливістю цього етапу дослідження теми є матеріали наукових сесій та конференцій, присвячених певній річниці входження Закарпаття до складу УРСР або

«всенародному святу – Великій Жовтневій соціалістичній революції”. Що стосується теми нашого дослідження, то тут треба виділити наукові статті В. Ілька, К. Куценка [49]. Перший з них описує проведення земельної реформи в краї. Для порівняння описує також земельні відносини до возз’єднання з Україною. Логічним продовженням згаданої роботи можна вважати дослідження О. Міщенко та А. Шеневідька [50]. В ній автори значну увагу приділяють процесу колективізації сільського господарства області. Зокрема, відзначають роль партійних і радянських органів у цій справі, а колективізацію називають «єдино правильним шляхом піднесення добробуту і культури селян» [51]. З тими, хто протривав цьому, держава вела жорстоку боротьбу. Потрібно було лише повісити ярлики, яких було достатньо – “куркуль”, “буржуазний націоналіст”, “церковник” та ін. і провонити боротьбу. Бо, за словами радянських істориків, “в боротьбі з класовим ворогом ще більш міцніла дружба трударів різних національностей нашої області” [52].

Ужгородський історик М. Болдижар, досліджуючи питання відношення уніатської церкви до Радянської влади, приходить до висновку, що уніатських душпастирів спеціально готували до антирадянської боротьби в навчальних закладах Угорщини, Чехословаччини, Ватикану. Як приклад, наводить те, що “уніатський душпастир із с. Нижні Ворота Волівецького округу Копик у день виборів до Верховної Ради УРСР (1947 р.) закликав виборців не голосувати за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, порвав бюлетень, у виступі перед виборцями лякав їх комуністами, колгоспами, погрожував розправою [53]. Інші дослідники йшли ще далі. До тих, хто проводив антирадянську (і антиколгоспну) агітацію на Закарпатті відносили 331 греко-католицьку, 55 римо-католицьких, 210 православних, 91 реформаторську, 69 баптистських, 28 адвентистських, 46 єговістських і 20 єврейських общини [54]. З цього випливає, що майже вся церква була налаштована проти нового режиму.

У 1979 р. у Вільнюсі відбулась конференція, на якій розглядалися проблеми колективізації сільського господарства новоприсоединених західних територій Радянського Союзу. На ній історики піднімали різноманітні питання, пов’язані з цим процесом, в т. ч. і на Закарпатті. Хоча від класичної схе-

ми мало хто відступив. У виступах йшлося про допомогу Червоної Армії місцевому населенню [55], роль земельних громад у підготовці до створення колективних господарств, кадрову політику радянського режиму на селі [56]. В. Кульчицький писав про роль МТС, сільськогосподарських закладів у справі інтенсифікації сільського господарства, динаміку росту кількості колгоспів, їх укрупнення [57].

Дослідники С. Міщенко та А. Шеневідко признають, що колективізація проходила не так гладко, як писалось раніше. Звинувачувались у цьому куркулі та українські буржуазні націоналісти, які «стремились помешати колективізації, вели ворождебну клеветницьку агітацію, поджигали общественные строения и хозяйства колхозников, совершали террористические акты против партийных и советских работников, колхозных активистов» [58]. Інший дослідник цієї проблеми М. Макара підводить під вищесказане політичне підґрунтя. Йдеться про «Визвольний Комітет Підкарпатської Русі», який мав на меті сформулювати «сейм і уряд із числа християнсько-землеробської партії» і «створення демократичної держави» [59]. Далі автор дослідження приходить до висновку, що «процесу колективізації робили опір українські, угорські і інші націоналістичні елементи» [60]. Подібні думки автор висловив і в авторефераті дисертації [61]. На конференції у Вільнюсі піднімались й інші питання, пов'язані з переведенням сільського господарства Закарпаття на «соціалістичні рейки». Досліджувались роль комуністичної партії, жінок [62], комсомолу [63] в цьому складному процесі.

Московські дослідники І. Волков, М. Вилцан та В. Кабанов, аналізуючи ступінь розробки теми, відмічали: «На Украине помимо исследований, территориально охватывающих все западноукраинские земли, много работ, ограниченных рамками исторически сложившихся областей: Западная Украина и ее отдельные области, Северная Буковина, Южная Бессарабия, Закарпатье...» [64]. Не дивно, що автори приходять до такого заключення. Адже із-за масштабності, гігантності досліджень розробка історії окремих областей вважались такими, які представляють невелику наукову цінність. Тим не менше, ці ж автори намагаються розкрити загальні закономірності і особливості цього

процесу в різних територіях західного регіону СРСР, порівнюючи його з 20-30-ми роками. Вони зазначають, що колективізація в новоприєднаних районах проходила більш швидкими темпами ніж у 30-ті роки. Подібні твердження висувались і раніше [65]. Швидкі темпи колективізації пов'язувались, у першу чергу, з сильною індустріальною базою, яка була «способная обеспечить потребности коллективизирующейся деревни» [66]. Причиною, яка гальмувала цей процес, називався «бандитизм», який, перш за все, пов'язувався з діяльністю ОУН. Історики мають неоднозначні думки з цього приводу. «После освобождения Закарпатской Украины Красной Армией ОУН в поисках путей буржуазно-националистического влияния на население края в 1945 г. направила сюда из-за границы эмиссаров, которые были встречены трудящимися Закарпатья враждебно» [67], – писав В. Масловський. Закарпатський історіограф Д. Данилюк назвав таке твердження безпідставним. На його думку, «Класова боротьба на Закарпатті не набула такого масштабу, як на території західних областей України», але «вороги народа ... вдавалися до терору проти організаторів колгоспів» [68]. У обласній пресі в 70-80 рр. були опубліковані матеріали про діяльність «Повстанського загону імені Євгена Коновальця» [69] та «банди Пилипа» [70]. Проте причини боротьби автор не називає, як не називає і причини, які привели до згорання цієї боротьби.

Сучасні українські дослідники схиляються до думки, що діяльність ОУН припинилась внаслідок посилення репресій з боку радянського режиму [71]. На думку інших, занепад націоналістичного руху пов'язаний з індустріалізацією краю, бо була підірвана одна з основ, на яку він опирався, – соціально-економічне незадоволення перенаселеного села [72]. Ще однією причиною можна назвати ріст загальноосвітнього рівня населення. Це стосувалося і сільськогосподарських кадрів. Дослідники відзначають увагу уряду, що стосується, зокрема, підготовки механізаторських кадрів [73], росту технічного устаткування сільського господарства [74].

Багато фактичного матеріалу, що стосується аграрних перетворень у закарпатському селі (1944-1950 рр.), знаходимо і в таких об'ємних дослідженнях як: «Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації», «Шляхом до щастя», «Розкві-

тає Закарпаття в братній сім'ї народів" [75]. Роботи написані на великій джерельній базі, використано досягнення радянської історіографії, але якихось якісно нових думок не знаходимо.

Ще однією особливістю дослідження цього етапу була публікація монографій до певної річниці возз'єднання Закарпаття з Українською РСР – монографій перших секретарів обкомів Закарпатського КП(б)У [76]. Хоча в цих роботах автори обділяють увагою період 1944-1950 рр. Вони, в основному, описують великі здобутки в галузі сільського господарства на час виходу публікації. У подібному плані написана і робота І. Гранчака [77]. Із здобуттям Україною незалежності починається новий етап у дослідженні аграрних перетворень у закарпатському селі другої половини 40-х років. Незважаючи на те, що земельна реформа, проведена в краї в 1944-1946 рр., у радянській історіографії досліджена досить ґрунтовно, історики ще раз переглядають ці події. Разом з описом ходу реформи відмічаються і труднощі, які мали місце при її проведенні. М. Макара називає кілька з них:

1) намагання заможного селянства захопити якомога більше угідь для себе;

2) прихований саботаж старих чиновників окружних судів, в яких збереглися поземельні книги;

3) неготовність місцевої влади до проведення [78].

Робляться спроби порівняння з попередніми реформами у краї. Автор приходить до висновку, що "на відміну від попередніх земельних реформ, що проводилися чужоземцями в різний час, мали чітко виражений класовий характер і проводилися в інтересах широких і найбільш вразливих верств селянства" [79].

Дослідники І. Шершун та В. Мельник також вказують на класовий характер реформи. Вони пишуть: "... для керівництва Комуністичної партії Закарпатської України не залишилося ніяких альтернатив у виборі соціально-економічних перетворень і шляхів розвитку народного господарства. Варіант проведення перетворень по соціалістичному шляху виник, таким чином, швидше як наслідок суспільно-історичних обставин, ніж соціально-економічних" [80].

З нових позицій висвітлена аграрна реформа і в роботі Василя та Ігоря Ільків [81].

Радянська колективізація, починаючи з 1991 р., досліджувалась досить слабо. Це, в основному, статті Василя Мушака, Ігоря Ілька, Василя Лемака, Омеляна Довганича, опубліковані в обласній пресі [82]. Цінність їх полягає у тому, що написані вони на недоступних раніше архівних матеріалах.

І. Ілько, зокрема, відмічає, що адміністративно-насилені методи колективізації явно не користувалися довір'ям у закарпатського селянина. З недовір'ям до колгоспу ставились середняки і бідняки. Більше того, "антиколгоспну агітацію проводили й самі комуністи" [83]. В. Мушак, висловлюючи думку про необхідність проведення колективізації, писав: "Ввійшовши в структуру народного господарства СРСР і УРСР, сільське господарство області не могло залишатись поза процесом колективізації" [84]. З історичних передумов соціалістичних перетворень автор називав: визволення краю Радянською Армією, возз'єднання з Радянською Україною. Пишучи про колективізацію у селі Угль Тячівського району, Омелян Довганич, опираючись на архівні документи, констатував, що колективізація "в селі проводилася не на добровільній основі, а примусово, навіть дійшло до протесту..." [85]. Про це з впевненістю можна сказати про переважну більшість сіл краю.

Інший дослідник – В. Лемак – у своїй роботі аналізує форми і методи здійснення колективізації. На його думку, проведення в області колективізації стало можливим лише після того, як було сформовано адміністративний апарат "з числа проталіністських настроєних елементів". Іншими чинниками, які мали б сприяти створенню колективних сільськогосподарських підприємств, автор називає агітацію (і як її різновид – екскурсії у східні області України). Робота насичена фактами про масові незадоволення селянства, їх опір колективізації.

Найбільш узагальнюючою працею сучасних дослідників є, безперечно, робота В. Ілька та І. Ілька. У ній автори зазначають, що колективізація на Закарпатті проводилась прямим копіюванням "досвіду" східних районів України, не враховуючи географічних особливостей краю. "Ним (керівництвом Закарпатської області - авт.) у 1950 р., хоча і з деяким запізненням, перед республіканськими партійними органами ставилось питання про нердоцільність проведення колективізації в гірських і передгірських районах краю" [88].

Однак ця пропозиція була проігнорована. Наголошують автори і на тому, що була проігнорована і така форма господарювання як товариства зі спільною обробкою землі (ТСОЗ – авт.), яку вони прирівнюють до діяльності земельних громад. На їхню думку, “Така організаційна форма колективного господарювання в умовах Закарпаття могла стати перспективною”, вона сприяла б розвитку селянсько-фермерських господарств” [89]. Ця думка залишається актуальною і сьогодні. Хоча їм заперече інший ужгородський історик Г. Павленко, який доводить, що перспективи у великих колективних господарств (можливо у іншій формі – авт.) були. Одночасно, засуджує такі негативні риси колективізації як: “порушення принципу добровільності при організації колгоспів, безкоштовне забирання у селян землі, тяглової сили і реманенту, знецінення селянської праці в результаті запровадження принципу зрівнялівки, регламентація зверху господарської діяльності колгоспів...” [91].

Цікавою є і розробка Ю. Химинця “Тернистий шлях до України” [92]. В ній автор у науково-популярній формі змальовує радянізацію Закарпаття у повоєнний період.

З другої половини 90-х років істориків починають цікавити і деякі локальні теми, безпосередньо пов’язані з колективізацією – боротьба з куркульством, міграція населення [93] та ін. Так, автор даної публікації у попередніх роботах відзначав, що в період масової колективізації для боротьби з непокірними владі могли застосовувати кілька способів, щоб їх позбутися: “а) включити до списків куркулів; б) що стосується молоді, то направити її в школи ФЗО; в) виселити у південні та східні райони УРСР”.

Отже, тема аграрних відносин на Закарпатті і надалі залишається актуальною. Більшість проблем, які мають місце зараз у сільському господарстві області, були закладені саме під час насильницької колективізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков И. М. Трудовой подвиг советского крестьянства в послевоенные годы. Колхозы СССР в 1946-1950 годах.- М.: Мысль, 1972.- С. 4.; Кабанов В. В. Этапы изучения истории коллективизации сельского хозяйства в республиках Прибалтики и западных областях СССР// Проблемы истории современной советской деревни 1946-1973 гг.- М.: Наука, 1975.- С. 332.
2. Сидоренко О. Трудяше селянство молодих областей України на колгоспному шляху (Про Ізмаїльську і Закарпатську області)// Більшовик України.- 1949.- № 5.- С. 51-61; Симоненко И. Ф. Колхозное строительство в Закарпатской области// Советская этнография.- 1949.- М.- С. 43-54; Компанієць І. Сільське господарство Закарпаття на шляху неухильного піднесення// Більшовик України.- 1951.- № 3.- С. 30-37.
3. Пенчев П. Як я добився високого врожаю кукурудзи.- Ужгород, 1948; Ладані Г. За високі врожаї кукурудзи і соняшника.- Ужгород, 1954.- 30 с.; Алечко М. Моя праця на колгоспній фермі.- Ужгород, 1955.
4. Золоте сузір'я: Нариси про Героїв Соціалістичної Праці.- Ужгород, 1951.
5. Коровський В. Рoste й міцніє наш колгосп.- Ужгород. 1954.- 70 с.; Рубиш Ю. Сила дружби.- Ужгород, 1955.- 48 с.
6. Рубиш Ю. Назв. праця.- С. 9.
7. Коровський В. Назв. праця.- С. 10.
8. Ковач Ю. П. Приборжавські будні.- Ужгород, 1969.- 68 с.; Білинець П. Ю. Ордена Трудового Червоного Прапора колгосп “За нове життя”.- Ужгород, 1973.- 176 с.
9. Колгоспне Закарпаття: Збірник статей і нарисів.- Ужгород, 1952.- 217 с.
10. Там же.- С. 4.
11. Гошко Р. Ю., Урбанович Б. П., Сивак В. Л. Поселення і житло, інтер'єр// Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939-1989).- К.: Наук. думка, 1989.- С. 21.
12. Задерій І., Панасенко О. Поліпшення вівчарства в гірських колгоспах// Колгоспне Закарпаття: Збірник статей і нарисів.- Ужгород, 1952.- С. 105.
13. Костриба П. М. Социалистическое преобразование и развитие сельского хозяйства в Закарпатской области (1945-1954 гг.): Автореферат дис. ... канд. ист. наук.- К., 1955.- 24 с.
14. Там же.- С. 4.
15. Там же.- С. 15.
16. Там же.- С. 16.
17. Корнейчук Л. Я. Завершение коллективизации сельского хозяйства западных областей Украины: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.- К., 1953; Тетерін І. О. Соціалістичні перетворення в сільському господарстві західних областей України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.- К., 1954; Джимшиашвили Г. Д. Борьба Коммунистической партии Советского Союза за экономический расцвет западных областей Украинской ССР в четвертой (первой послевоенной) пятилетке: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.- К., 1954.- 18 с.

18. Джимшиашвили Г. Д. Указ. соч.- С. 10.
19. Веселова О. М., Панченко П. П. Ще одна трагічна сторінка історії України// УІЖ.- 1995.- № 6.- С. 112-113.
20. Дейнеко Ф. Великі перетворення. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки Радянської влади.- Ужгород, 1958.- С. 63.
21. Там же.- С. 16.
22. Там же.- С. 17.
23. Там же.- С. 24.
24. Анучин В. А. География советского Закарпатья.- М., 1956.- 296 с.; Діброва О. Т. Закарпатська область. (Географічний нарис).- К., 1957.- 103 с.; Козловська Л. Г. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки Радянської влади.- Львів, 1959.- 167 с.; Примак К. В. Народногосподарське використання водних ресурсів Закарпаття.- К., 1960.- 52 с.
25. Анучин В. А. Указ. соч.- С. 198.
26. Там же.- С. 252-256.
27. Недава В. Е. Вопросы создания высокопродуктивных стал бурого карпатского скота// Закарпатская областная государственная сельскохозяйственная опытная станция: Сборник научных трудов за 1950-1955 гг.- Ужгород, 1957.- Т. I.- С. 99-122; Шестидесятный А. А., Черкасская. Перспективы развития горных колхозов на примере колхоза им. Сталина// Там же.- С. 123-136.
28. Бойко М. Ф. Освобождение Закарпатья Советской Армией и деятельность Народной Рады Закарпатской Украины// Ученые записки Харьковского государственного университета им. А.Горького.- Т. 88. Труды кафедры истории КПСС. Т. 6.- Харьков, 1957.- С. 371-383; Яремчук В. Т. Встановлення народної влади на Закарпатті і створення передумов для соціалістичного перетворення сільського господарства (жовтень 1944-червень 1945 рр.)// Наукові записки УЖДУ.- Т. XXXIX. Присвячується 20-річчю возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі.- Ужгород, 1959.- С. 18-38; Хайнас В. В. Встановлення радянської влади на Закарпатті і перші кроки її соціально-економічних та політичних перетворень (жовтень 1944-1945 рр.)// Питання розвитку народного господарства Радянського Закарпаття. Наукові записки УЖДУ.- Т. XLIV. Присвячується XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.- Ужгород, 1961.- С. 5-20.
29. Куценко К. О. Культурне будівництво на Закарпатті за роки Радянської влади (1945-1958). Наукові записки УЖДУ.- Т. XXXIX...-Ужгород, 1959.- С. 39-53; Луценко О. Ю. Арсентьев М. В. Зростання добробуту і культурного рівня трудящих Закарпатської області за роки Радянської влади// Питання розвитку народного господарства Радянського Закарпаття. Наукові записки УЖДУ. Т. XXXIX.- Ужгород, 1961.- С. 176-194.
30. Луценко О. Ю., Арсентьев М. В. Назв. праця.- С. 177-178.
31. Варейський В. Розквітає економіка і культура Радянського Закарпаття (До 20-річчя возз'єднання Закарпатської області з Радянською Україною)// Економіка Радянської України.- 1965.- № 6.- С. 9-14.
32. Там же.- С. 12.
33. Міщенко О. О. Розквітає колгоспне Закарпаття// Великі перетворення.- Ужгород, 1961.- С. 46-78.
34. Там же.- С. 50.
35. Там же.- С. 81.
36. Там же.- С. 52.
37. Попович П. П. Економічні перетворення в сільському господарстві Закарпатської області. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939-1964 рр.).- Львів, 1964.- С. 254.
38. Куценко К. О. Братня допомога народів Радянського Союзу в соціалістичній перебудові сільського господарства Закарпатської області (1945-1950 рр.)// Наукові записки.- Т. XXIX.- Ужгород, 1957.- С. 307-330.
39. Там же.- С. 319-320.
40. Погодин В. И. Социалистические преобразования сельского хозяйства в национальных республиках СССР в Советской историографии// Вопросы истории.- 1971.- № 10.- С. 33.
41. Тетерін І., Черниш Й. Перемога колгоспного ладу в західних областях України// У боротьбі за Радянську владу і соціалізм.- Львів, 1960.- С. 151.
42. Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української УРСР.- К., 1962.- С. 121.
43. Історія Української РСР: У 2-х т.- К., 1967.- Т. 2.- 859 с.; Розвиток народного господарства Української РСР. 1917-1967: У 2-х т.- Т.2. Завершення будівництва соціалізму і перехід до комунізму (1938-1967 рр.).- К., 1967.- С. 499; Історія селянства Української РСР: В 2-х т.- Т.2, Від Великого Жовтня до наших днів.- К., 1967.- 534 с.; Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. Т. П. (1938-1970 рр.). Соціалістичні перетворення в сільському господарстві західних областей.- К., 1968.- 695 с.; Історія міст і сіл Української РСР: В 26-ти т. Закарпатська область.- К., 1969.- 652 с.; Історія соціалістичної економіки СССР В 7 т.- Т. 6. Восстановление народного хозяйства СССР. Создание экономики развитого социализма (1946-начало 1960-х годов).- М., 1980; Історія народного господарства Української РСР: У 3-х т. 4-х книгах.- Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938-1980 роки). Книга перша. Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938-1960 рр.).- К., 1985.- 463 с.; Історія Української ССР: В 10 т.- Т.9. Українська ССР в період построєння розвинутого соціалістичного общества (1945-нач. 60-х годов).- К., 1985.- 582 с.; Історія крестьянства СССР. Історія советського крестьянства: В 5-и т.- Т. 4. Крестьянство в годы упрочнения и развития социалистического общества 1945-конца 50-х годов.- М., 1988.- 395 с.

44. Історія крест'янства СРСР. Історія Советського крест'янства... - С. 121-122.
45. Історія крест'янства СРСР. Історія Советського крест'янства... - С. 122.
46. Історія народного господарства Української РСР... - С. 288.
47. Розвиток народного господарства Української РСР. 1917-1967... - С. 237.
48. Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади // Матеріали респ. наук. конф. присвяч. 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-1970).- Ужгород, 1970. - 218 с.; Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття// Матеріали наук. сесії присвяч. 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (29 червня - 1 липня 1967 р.)- Ужгород, 1970. - 601 с.; Возз'єднання Українських земель в єдиній Українській радянській державі – торжество ленінської національної політики КПРС// Матеріали респ. наук.-теорет. конф. присвяч. 30-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (17-18 квітня 1975 року).- Ужгород, 1976.- 280 с.
49. Ілько В. І. Аграрні перетворення в Закарпатському селі (1944-1945 рр.)// Соціалістичні перетворення до 25-річчя Радянської влади... - С. 27-39; Куценко К.О. Економічна допомога радянського народу трудящим Закарпатської України (жовтень 1944 р.-червень 1945 р.)// Там же.- С. 15-22.
50. Міщенко С. О., Шеневідько А. К. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки Радянської влади// Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття.- С. 348-367.
51. Там же.- С. 352.
52. Шманько Г. І. Возз'єднання і розквіт Закарпаття у сім'ї радянських народів-братів// Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі... - С. 7.
53. Болдижар І. М. Уніатська держава – ворог боротьби трудящих за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною// Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі.- С.130.
54. Правду не здолати. Трудящі західних областей УРСР в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень.- Львів, 1974. - С. 153-154.
55. Івасюта М. К., Мартынюк А. Л. Осуществление ленинского кооперативного плана в западных областях Украинской ССР// Тридцать лет по социалистическому пути: Тезисы докл. и сообщ. воесоюз. науч. конф., посвящ. проблемам коллективизации сельского хозяйства Прибалтики, западных областей Украины, Белорусии и Молдавии. Ч. 1. Предпосылки и процесс коллективизации.- Вильнюс, 1979.- С. 90-97.
56. Куценко К. А. Использование исторического опыта КПСС партийной организацией Закарпаття в борьбе за воплощение идей ленинского кооперативного плана// Там же.- С. 97-101.
57. Кульчицкий В. С. Победа колхозного строя в Закарпатской области Украинской ССР// Там же.- С. 101-107.
58. Мищенко С. А., Шеневідько А. К. Коллективизация и успехи развития сельского хозяйства Закарпаття // Там же.- С. 109.
59. Макара Н. П. Коллективизация и борьба против националистической идеологии в Закарпатье// Там же.- С. 152-153.
60. Там же.- С. 153.
61. Макара М. П. Деятельность партийных организаций по интернациональному воспитанию трудящихся (октябрь 1944-1965 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук.- Львов, 1969.- 22 с.
62. Бахматова Л. М. Деятельность Компартии Украины по вовлечению женщин-крестьянок западных областей в социалистическом переустройстве сельского хозяйства// Тридцать лет по социалистическому пути... - С. 155-158.
63. Сегада Т. С. Роль комсомола в коллективизации сельского хозяйства// Тридцать лет по социалистическому пути... - С. 146-150.
64. Волков И. М., Вылцан М. А., Кабанов В. В. Проблемы коллективизации сельского хозяйства западных районов СССР в советской историографии// Там же.- С. 6.
65. Сытник М. К. Выступ. в прениях // Проблемы аграрной истории Советского общества: Материалы науч. конф. (9-12 июня 1969 г.)- М., 1971.- С. 202.
66. Волков И. М., Вылцан М. А., Кабанов В. В. Указ. соч.- С. 7.
67. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма: Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939-1950.- Львов, 1984.- С. 85.
68. Данилюк Д. Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917-1985).- Львов, 1987.- С. 102-103.
69. Данилюк Г. Незгасна пам'ять людська// Закарпатська правда.- 1975.- 4 черв.
70. Данилюк Г. Мітка на совість// Закарпатська правда.- 1984.- 27 черв.
71. Білас І. П. Репресивно-каральна система в Україні. 1911-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: Автореф. дис. ... докт. іст. наук.- Львів, 1994.- С. 8; Ситник О. Українська Повстанська армія на Закарпатті.- К., 1997.- С. 11.
72. Гарань О. В. Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР в другій половині 40-50-х років// УІЖ.- 1989.- № 3.- С. 594.
73. Ковальчак Г. І., Сливка Ю. Ю., Чугайов В. П. Подія великого історичного значення.- К., 1979.- С. 159; Герасименко В. І., Красников О.П, Компартия України – організатор підготовки механізаторських кадрів для сільського господарства (1946-1950 роки)// УІЖ.- 1987.- № 3.- С. 101-102.
74. Передрій О. С., Шеневідько А. К., Міщенко С. О. Розвиток аграрно-промислового комплексу Закарпатської області// Закарпаття: минуле і сучасне: Збірник.- Ужгород, 1986.- С. 150.
75. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Т. І. (1918-1945 рр.)- Ужгород, 1968.- 336 с.; Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації.- Ужгород, 1980.- 320 с.; Шляхом до щастя:

- Нариси історії Закарпаття.- Ужгород, 1973.- 288 с.; Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів - Львов, 1985.- 147 с.
76. Ільницький Ю. 20 радянських років.- Ужгород, 1965.- 91 с.; Ільницький Ю. В. Віхи звитяжного постулу.- Ужгород, 1975.- С. 143.; Бандровський Г. Й. На магістралі звершень.- Ужгород, 1985.- 144 с.
77. Гранчак І. М. Закарпаття в сім'ї народів СРСР: До 40-річчя воз'єднання Закарпаття з УРСР.- К., 1985.- 47 с.
78. Макара М. П. Закарпатська Україна: шлях до воз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944-січень 1946 рр.).- Ужгород, 1995.- С. 72.
79. Там же.- С. 73.
80. Шершун І., Мельник В. До питання про соціальні економічні перетворення в Закарпатті (листопад 1944-грудень 1945 рр.)// Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наук. конф., присвяч. 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (Ужгород, 18 листопада 1994 р.).- Ужгород, 1995.- С. 65.
81. Ілько В. І., Ілько І. В. Проведення аграрної реформи// Нариси історії Закарпаття. Т. 2 (1918-1945).- Ужгород, 1995.- С. 626-637.
82. Мушак В. Колективізація на Закарпатті і її особливості// Новини Закарпаття.- 1991.- 22 січня; Ілько І. Колективізація на Закарпатті: погляд на проблему// Новини Закарпаття.- 1992.- 12 верес.; Лемак В. Колективізація на Закарпатті: Як це було?// Новини Закарпаття.- 1993.- 6 трав.;
- Довганич О. Любов до землі чи масове заворушення? Що відбулося в селі Угля у жовтні 1948 року// Новини Закарпаття.- 1995.- 28 листоп.
83. Ілько І. Назв. праця.
84. Мушак В. Назв. праця.
85. Довганич О. Назв. праця.
86. Лемак В. Назв. праця.
87. Ілько В., Ілько І. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: її передумови, суть і особливості. Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Вип. III. - Ужгород, 1998.- С. 66-93
88. Там же.- С. 66.
89. Там же.- С. 72.
90. Павленко Г. В. Чи був і чи буде "золотий вік" у закарпатського селянина? // Сагратиса-Карпатика. Вип. 3 До 50-річчя УжДУ.- Ужгород, 1995.- С. 93-114.
91. Там же.- С. 93.
92. Химинєць Юліан. Тернистий шлях до України.- Ужгород, 1996.- 399 с.
93. Мішанин В. Закарпатський «куркуль»// Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Вип. I.- Ужгород, 1998.- С. 36-48; Його ж. До питання про міграцію населення Закарпаття в області УРСР наприкінці 40-х-першій половині 50-х років XX ст.// Там же.- Вип. II.- Ужгород, 1998.- С. 45-49; його ж. Закарпатський "куркуль": (Документальний епізод із 1950 р.)// Історична школа професора Володимира Задорожного. Наук. зб. Вип. I.- Ужгород, 1999.- С. 226-237.

SUMMARY

The article takes into consideration the main and special literature which concerns agrarian changes in Zakarpattia in 1944-1950s. The author divides historiography in two periods: Soviet historiography and investigation of contemporary Ukrainian historians. Scientific researches of the first period deal with agrarian reform of 1944-1946s. The process of collectivization usually has been reflected in the idealistic mood. Only in the modern period, using early unavailable documents, it became possible to draw out an objective stance of things in Zakarpattia's rural areas in 1944-1950s.